

11. Шкаратан О. И. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России / О. И. Шкаратан. – М. : ЗАО „ОЛМА Медиа Групп”, 2009. – 560 с.
12. Семенов И. С. Социальное неравенство в зеркале публичной политики / И. С. Семенов // Полис. – 2007. – № 5. – С. 173–186.
13. Федотова В. Г. Хорошее общество / В. Г. Федотова. – М. : Прогресс–Традиция, 2005. – 544 с.
14. Ильинская С. Г. Толерантность как принцип политического действия: история, теория, практика / С. Г. Ильинская. – М. : Праксис, 2007. – 288 с.
15. Ксенофобия в современном мире / [Ачкасов В. А., Ачкасова В. А., Ланцов С. А. и др.]; отв. ред. В. А. Ачкасов и Д. З. Мутагиров. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2008. – 354 с.
16. Гречко П. К. Различия: от терпимости к культуре толерантности / П. К. Гречко. – М: РУДН, 2006 – 415 с.
17. Міграція і толерантність в Україні: зб. статей / за ред. Я. Пилинського. – К. : Стило, 2007. – 192 с.
18. Погодина А. А. Толерантность: термин, позиция, смысл, программа [Электронный ресурс] / А. Погодина. Режим доступа : <http://his.1september.ru/2002/11/2.htm>
19. Lopatka Adam. Przyczynek do pojmowania tolerancji / Adam Lopatka // Tolerancja. Pod redakcją Marii Szyszkowskiej i Tomasza Kozłowskiego. – Warszawa : Spółdzienia Wydawnicza „ANAGRAM”, Fundacja Uniwersytetu Warszawskiego, 2003. – P. 15–16.

УДК 314.18

Малиновська О.А.

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗАГРОЗ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ

Drogi zwyciężenia zagrożeń demograficznych: praktyki europejskie

Na najbliższe dziesięciolecia w Europie prognozują zmniejszenie liczby i szybkie starzenie się ludności, co może zahamować wzrost ekonomii, spowodować kryzys systemów opieki społecznej. W związku z tym coraz częściej zwracano uwagę na poszukiwanie sposobów przeciwdziałania zagrożeniom niesprzyjającym polityce demograficznej i tendencjom rozwoju demograficznego zarówno jak na narodowym, tak i na ogólnoeuropejskim poziomach.

Chociaż polityka demograficzna należy do kompetencji urzędów narodowych (ich regionalnych organów władzy czy deleguje się partnerom socjalnym), eurostruktury, biorąc pod uwagę wspólne zainteresowanie rozwiązaniem tego

problemu, coraz częściej inicjują wspólne omówienia, propagują pozytywne doświadczenie poszczególnych krajów.

Wypracowano główne wspólne zadania w celu zabezpieczenia bezpieczeństwa demograficznego, do których należy: stworzenie możliwości dla zrównoważenia prywatnego, rodzinnego życia i pracy, żeby ludzie mogli mieć tyle dzieci ile będą życzyć; zwiększenie produktywności pracy; zwiększenie poziomu zatrudnienia ludności, zwłaszcza jej mniej ekonomiczno aktywnych kategorii – kobiet, młodzieży, osób starszych; korzystanie z pozytywnego wpływu migracji; zabezpieczenie nadania socjalnych usług dla ludności, biorąc pod uwagę jego szybkie starzenie się, co przewiduje kardynalne reformy systemów zaopatrzenia emerytalnego i ochrony zdrowia.

Затвердивши 2000 р. Лісабонську стратегію, Європейський Союз взяв курс на створення найбільш передової у світі, динамічної та конкурентноздатної моделі економіки, яка б базувалася на знаннях. За такого підходу людський капітал, як основний виробничий ресурс, набуває все більшого значення. Разом з тим, демографічні проблеми, що загострюються, можуть стати гальмом на шляху досягнення поставленої мети. Досвід їх розв'язання методами демографічної та соціальної політики, регулювання ринку праці та міграції, накопичений країнами ЄС, є вкрай цікавим та важливим для України, яка так само переживає демографічні негаразди, що вже створюють і ще більше створюватимуть у майбутньому серйозні соціальні та економічні проблеми для країни.

Передовсім наведемо деякі основні **демографічні показники ЄС**. Європейський Союз (Європа-27) за кількістю населення, що оцінюється у 490 млн (Європа-15 – 384,7 млн + Європа-10 – 74,1 млн + Румунія та Болгарія – 30 млн)¹, займає третє місце в світі після Китаю (1279 млн) та Індії (1034 млн), і випереджає третю за чисельністю населення країну світу – США (300 млн) [1].

Однак частка країн, які входять до ЄС, у світовому населенні вже тривалий час скорочується. У 1960 р. вона перевищувала 12%, а нині становить лише 7,2%. А частка населення „старого” ЄС (Європа-15), зменшилася з 10% до 6%.

З початку 1960-х рр. чисельність населення Європи-27 збільшилася на 75 млн осіб. Водночас, населення світу більш ніж подвоїлося (з 3,0 до 6,5 млрд осіб). Внесок Європи у загальносвітовий приріст населення становив лише 2%. Тоді як понад 90% його приросту припадало на менш

¹ Найбільшими за кількістю населення країнами ЄС є Німеччина (82,5 млн осіб) або 18% населення Євросоюзу), Франція (60,6 млн або 13,2%), Великобританія (60,0 млн, або 13,1%), Італія (58,5 млн або 12,7%), Іспанія (43,0 млн, або 9,4%), Польща (38,2 млн, або 8,3%). Питома вага населення кожної з інших країн не перевищує 3,5%. Якщо населення найбільших членів ЄС, Франції, Німеччини, Великобританії та Італії, разом становить 57% всього населення Євросоюзу, то населення десяти нових країн членів у сукупності 16%.

розвинуті держави, передовсім Китай та Індію, які забезпечили половину приросту світового населення.

На сьогодні приріст населення ЄС ще більше загальмувався і становить менше 1% приросту населення світу. За оцінками, кількість європейців продовжуватиме зростати і в найближчі 20 років. Після цього, за прогнозами, воно почне повільно скорочуватися: абсолютне зменшення населення ЄС до 2050 р. становитиме приблизно 10 млн. Населення ЄС в цілому скоротиться на 2%, у т.ч. населення „старого” ЄС (Європа-15) зросте на 0,4%, а населення нових країн-членів навпаки, зменшуватиметься.

Базовий сценарій демографічного прогнозу ЄС, розроблений Євростатом

	2005-2050	2005-2010	2010-2030	2030-2050
Все населення	-2,1%	+1,2%	+1,1%	-4,3%
	-9,642 млн.	+5,444 млн.	+4,980 млн.	-20,066 млн.
у т.ч. у віці:				
0-14	-19,4%	-3,2%	-8,9%	-8,6%
	-14,415 млн.	-2,391 млн.	-6,411 млн.	-5,612 млн.
15-24	-25,0%	-4,3%	-12,3%	-10,6%
	-14,441 млн.	-2,488 млн.	-6,815 млн.	-5,139 млн.
25-39	-25,8%	-4,1%	-16,0%	-8,0%
	-25,683 млн.	-4,037 млн.	-15,271 млн.	-6,375 млн.
40-54	-19,5%	+4,2%	-10,0%	-14,1%
	-19,125 млн.	+4,170 млн.	-10,267 млн.	-13,027 млн.
55-64	+8,7%	+9,6%	+15,5%	-14,1%
	+4,538 млн.	+5,024 млн.	+8,832 млн.	+9,318 млн.
65-79	+44,1%	+3,4%	+37,4%	+1,5%
	+25,458 млн.	+1,938 млн.	+22,301 млн.	+1,209 млн.
80+	+180,5%	+17,1%	+57,1%	+52,4%
	+34,026 млн.	+3,229 млн.	+12,610 млн.	+18,187 млн.

Темпи росту населення в країнах Європи варіюються від 1,7% в Ірландії, де вони найвищі, до -0,6% в Литві та Латвії, де вони від’ємні².

Падіння темпів зростання населення Європи відбулося передовсім внаслідок зменшення народжуваності.

На 1000 населення в ЄС-27 народжується щорічно приблизно по 10 дітей. Найвищою народжуваність є в Ірландії – 15,2 на 1000 мешканців. Досить висока вона також у Франції – 12,7. У Данії, Великобританії,

² Для порівняння, темпи зростання населення США становлять 0,9%, Японії - 0,1%, Китаю - 0,6%, Індії - 1,5%.

Люксембурзі народжуються по 12 дітей на 1000 населення щорічно. А от в Німеччині – лише 8,6, у Латвії та Литві – 8,8.³

Низьку народжуваність пояснюють другим демографічним переходом (першим демографічним переходом вважається радикальне зменшення смертності). Він спричинений змінами норм і цінностей в результаті модернізації суспільства, що позначилися на демографічній поведінці людей. Ці зміни полягають, зокрема, у підвищенні незалежності людини як у морально-етичній, так і політичній сферах, зменшенні контролю суспільства і влади над приватним життям, посиленні прагнень до самореалізації. Все це мало за наслідок зменшення народжуваності та шлюбності, відкладення народжень на старший вік, збільшення неформальних шлюбних союзів та кількості дітей, народжених поза шлюбом, тобто кризи традиційної сім'ї як суспільного інституту.

Цей процес розпочався в Західній та Північній Європі ще у 1960-х рр., у 1980-х рр. ним була охоплена Південна Європа, а після падіння „залізної завіси” – також Центральна і Східна Європа.

Уже в 1970-ті рр. у Скандинавських країнах та Люксембурзі рівень народжуваності впав нижче необхідного для простого відтворення (кількість дітей, народжених кожною жінкою впродовж життя, не менше 2,1). На кінець 1970-х рр. сумарний коефіцієнт народжуваності скоротився до 1,5 у Німеччині, Австрії, Швейцарії. Винятком у Західній Європі була хіба що Ірландія, для якої характерне вкрай консервативне ставлення до сім'ї. Проте надвисокий за європейськими мірками коефіцієнт народжуваності, що дорівнював тут 4,0 в 1970-ті рр., нині скоротився до 1,88, тобто опинився нижче рівня простого відтворення. Досить високим залишається цей показник народжуваності хіба що у Франції – 1,92. Це найвищий рівень для Європи-27. Відносно високий він також у Данії, Фінляндії, Великобританії – 1,8.⁴

У країнах Південної Європи коефіцієнт народжуваності в 1980-ті роки становив в Італії та Португалії 2,8, в Іспанії – 2,3. На сьогодні його значення коливається від 1,3 до 1,5.

До реформ 1990-х рр. у колишніх соціалістичних країнах коефіцієнт народжуваності майже всюди перевищував 2,0, тобто був високим. Підтримка молодих сімей, стабільна зайнятість, прогнозоване майбутнє мали свій результат. Впливали на рівень народжуваності також недоступність контрацептивів, а то й суворі заборони абортів, які практикувалися, наприклад, в Румунії, свого часу і в СРСР.

³ В Україні рівень народжуваності в останні роки дещо зріс і становить на січень-вересень 2009 р. 11,2 на 1000 населення [2].

⁴ В Україні сумарний коефіцієнт народжуваності в 2008 р. становив 1,458.

Зміна соціального ладу обумовила трансформацію ціннісних орієнтирів населення Центральної Європи, що вплинуло на демографічну поведінку. Перехід до ринкових відносин відкрив можливості вищих заробітків, проте створив і небачені раніше ризики. Мали значення також погіршення умов життя, особливо в тих країнах, де ринкові реформи були не особливо успішними (наприклад, Болгарія та Румунія).

Саме нові країни ЄС відзначаються найнижчим в Євросоюзі показником народжуваності. Зокрема, у Польщі він становить 1,24, Словаччині – 1,25, Словенії – 1,26.

Середній сумарний коефіцієнт народжуваності для нинішнього складу ЄС, що 1965 р. становив 2,7, зменшився в середині 1990-х рр. до 1,5 і з незначними коливаннями зберігається на цьому рівні донині (США – 2,07, що близько до простого відтворення, Японія – 1,38). Якщо в 1990-ті роки він перевищував рівень простого відтворення в дев'яти країнах Співтовариства, то нині не досягає його в жодній.

Опосередковано вказує на негативні тенденції народжуваності постійне підвищення віку матерів. Про це свідчить також посилення тенденції зростання частки позашлюбних народжень, питома вага яких у 1970 р. становила 5%, а нині майже третину всіх народжень⁵.

Не сприяє народжуваності динаміка шлюбності. Уже сьогодні в ЄС укладається лише 4,8 шлюбів на 1000 населення щорічно, тоді як у 1970-х рр. – 8. Збільшується середній вік укладання шлюбу: для чоловіків він піднявся з 26 років у 1980 р. до 30 років у 2005 р., а для жінок – з 23 до 28 років.

Натомість кількість розлучень перевищує 2 на 1000 населення. Частка шлюбів, які закінчуються розлученням, зросла з 15%, серед шлюбів, укладених у 1960 р., до майже 30%, серед шлюбів, укладених у 1985 р.⁶

Коефіцієнт шлюбності варіюється від 3,3 на тисячу населення в Словенії до 7,2 на Кіпрі, а коефіцієнт розлучень – від 0,7 на тисячу в Ірландії та 0,8 в Італії до 3,2 на тисячу в Чехії, Литві та Естонії. У порівнянні з 1980 р. коефіцієнт розлучень зріс майже у всіх країнах нинішнього складу ЄС (крім Естонії, Латвії, Угорщини і Швеції).

За даними Євростату, 67% домогосподарств в Європі-27 не мають дітей, 29% – це домогосподарства, що складаються з однаків, проте 24% – це подружні пари без дітей (ще 14% домогосподарства іншого характеру, у складі яких лише дорослі).

⁵ В Естонії та Швеції вона перевищила половину, у Данії, Латвії та Франції – 45%, Великобританії – 42%. Найнижчою частка позашлюбних народжень є на Кіпрі (3%), у Греції (5%) та в Італії (15%). В Україні кількість дітей, народжених у батьків, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, становить понад 20%.

⁶ В Україні, протягом останніх трьох років загальні коефіцієнти шлюбності та розлучуваності зменшились з 9,0 та 3,8 відповідно у 2007 р. до 6,9 та 3,1 за січень-вересень 2009 р.

Серед інших європейських домогосподарств, у складі яких є діти, 16% мають тільки одну дитину, з двома дітьми – 13% домогосподарств, а з трьома – лише 4%.

За прогнозами, рівень народжуваності залишатиметься у Західній Європі низьким, проте поступово дещо зростатиме завдяки швидким темпам економічного розвитку і можливостям для жінок поєднувати працевлаштування і сімейні обов'язки. Разом з тим, у Центральній та Східній Європі прогнозується подальший спад народжуваності, як внаслідок менш сприятливих економічних умов, так і еміграції найбільш продуктивних категорій населення, меншій привабливості цих держав для іммігрантів з інших регіонів.

Поряд із падінням народжуваності, **скорочення смертності** і збільшення **тривалості життя** у ХХ ст. перетворилося на загальносвітовий процес, в якому Європейський Союз займає лідируючі позиції, поступаючись лише Японії.

Особливо швидко тривалість життя зростала у 1960-ті роки. Середня тривалість життя чоловіків в ЄС, США та Японії тоді становила 67 років, але вже 2001 р. вона досягла в Японії 77,4, а в США – 73,8 років. В Європі-27 середня очікувана тривалість життя чоловіків становила у 2005 р. 75,4 роки ⁷.

Щодо жінок, середня тривалість їхнього життя зросла в країнах ЄС-27 з 72,7 років в першій половині 1960-х рр. до 81,5 років у 2005 р. (в Японії цей показник досяг 84,2 років, а у США – 79,4 року). Найбільшим серед європейських країн цей показник є в Іспанії – 83,9 років, найнижчим – в Румунії (75,4 років).

Важливо зазначити, що різниця в очікуваній тривалості життя чоловіків і жінок поступово скорочується. Вона становить нині в ЄС приблизно 6-7 років. Найнижча різниця характерна для Великобританії, Нідерландів, Швеції – 4 роки. Найвищою вона є у Латвії та Литві – 12 років.⁸ Завдяки цьому для населення ЄС характерним є невелике переважання чисельності жінок над чисельністю чоловіків: на 1000 чоловіків припадає 1053 жінки. Більш помітні статеві диспропорції типові лише для населення деяких нових країн-членів.

Демографи прогнозують подальше збільшення середньої очікуваної тривалості життя європейців. В усіх країнах ЄС-27 у 2050 році вона перевищить 80 років і має досягти максимального значення 89,1 років у Франції, і мінімального – 82 роки – в Румунії.

⁷ В Україні середня тривалість життя становить 68,27 років. Тривалість життя чоловіків впродовж останніх десятиліть не лише не збільшилася, але й дещо скоротилася і становить 62,51 роки, а жінок – лишилася в цілому на попередньому рівні -74,28 роки.

⁸ Різниця між середньою тривалістю життя жінок та чоловіків в Україні є надвисокою внаслідок низької тривалості життя чоловіків і наближається до 12 років.

Для збільшення тривалості життя велике значення мало зменшення дитячої смертності. В країнах ЄС кількість померлих у віці до 1 року на 1000 народжених живими у 1960 р. становила 36,5, в 1980-х рр. – близько 15, а нині – 4,5. (в Японії 3,3, у США – 6,6). У всіх країнах Європейського Союзу коефіцієнт смертності дітей до 1 року не перевищує 10. Він варіюється з 3,1 у Швеції до 9,4 у Латвії, хоча ще 1980 року перевищував 20 у Польщі, Португалії, Угорщині, Словаччині.⁹

Загальний коефіцієнт смертності в країнах ЄС впродовж 1960-1990-х рр. коливався на рівні близько 10 на 1000 населення, пізніше дещо знизився і становить нині 9,6 на 1000 населення.¹⁰

Прямим наслідком низької народжуваності, а також збільшення тривалості життя є **старіння населення**, яке виявляється у зростанні частки людей похилого віку, зменшенні питомої ваги молоді. Ця тенденція у розвинутих країнах набуває постійного і невідворотного характеру. Вона особливо посилилася у другій половині ХХ ст.

Уже сьогодні 17% громадян країн ЄС старші 65 років (у 1995 р. 15%). Найбільшою їхня частка є в Німеччині та Італії (19%), найменшою – в Ірландії (11%). Якщо 1960 р. на одну особу старше 65 років припадало 6,5 осіб у віці 15-64 років, то нині – 4,3. Водночас у країнах Європи-27 на кожні 100 осіб працездатного віку (15-64 років) припадає 23,9 особи старше 65 років. Найменшим цей показник є в Словаччині та Ірландії – 16,4, а найбільшим у Швеції та Італії – 26,5 і 28,2 відповідно.

Вкрай тривожними є прогнози подальшого розвитку населення. У 2050 р. кількість осіб старше 65 років в Європі-27 зросте до майже 30%. Загальна кількість осіб старше 65 років збільшиться з нинішніх 75 млн. до 135 млн. Водночас, частка молоді до 24 років зменшить з 28,6% до 23,1%. А кількість працездатних на одну особу старшого віку зменшиться до 1,8. Співвідношення неактивних пенсіонерів до економічно активного населення зросте з 32,4 до 66,4 на кожні 100 економічно активних.

За підрахунками спеціалістів, якщо нинішні тенденції не зміняться, старіння населення призведе до скорочення темпів економічного зростання країн ЄС з 2 – 2,25%, передбачених на період до 2010 р., до лише 1,25% у 2020-2050 рр.

У зв'язку з цим все більше уваги як на національному, так і на загальноєвропейському рівні приділяється **демографічній політиці**, пошукам шляхів протидії загрозам, спричиненим скороченням населення та його старінням. Хоча сфера демографічної політики належить до компетенції національних урядів (або є у компетенції їх регіональних органів влади чи делегується соціальним партнерам), враховуючи спільну

⁹ В Україні кількість померлих у віці до 1 року на 1000 народжених живими у 2009 р. становить 9,3.

¹⁰ В Україні рівень смертності набагато вищий і становить 15,3 на 1000 населення.

зацікавленість у вирішенні відповідних проблем, евроструктури все частіше ініціюють їх спільне обговорення, пропагують вдалий досвід окремих країн¹¹ [3].

Формування політики протидії демографічним викликам є вкрай актуальним ще й тому, що до 2017 р. кількість робочої сили в країнах ЄС навіть дещо зростатиме, оскільки із працездатного віку виходитиме найменш численне покоління, народжене в роки світової війни, а досягатимуть працездатного віку представники більш численного покоління 1980-х. Її швидке скорочення почнеться лише через 10 років, коли пенсійного віку досягне найчисленніше повоєнне покоління, народжене у роки післявоєнного бебі-буму. Тому, як заявив Владимир Шпідла, єврокомісар з працевлаштування, соціальних справ та рівних можливостей, „занепокоєність з приводу демографічної бомби з годинниковим механізмом має трансформуватися в дії та реформи. Наступні 10 років надають нам вікно можливостей. Їх не можна пропустити”.

Основні цілі необхідних реформ полягають у такому:

1. Створити можливості для врівноваженого суміщення трудового, сімейного та приватного життя з тим, щоб люди могли мати стільки дітей, скільки вони бажають.
2. Збільшити продуктивність праці.
3. Підвищити рівень зайнятості різних категорій населення.
4. Використовувати позитивний вплив імміграції.
5. Забезпечити необхідне фінансування для надання належних соціальних послуг населенню у довготривалій перспективі (тобто з урахуванням його стрімкого старіння).

Хоча повсюди в Європі відбувається природне зменшення населення внаслідок низької народжуваності, обстеження населення показують, що європейці хотіли б мати більше дітей, ніж вони їх дійсно мають. Зокрема, за даними Євробарометру, хоча бажана величина сім'ї відрізняється в різних країнах, в середньому європейські жінки хотіли б мати по 2,3 дитини, тобто, реалізація їхнього бажання могла б забезпечити зростання народжуваності до рівня відтворення населення [4].

На перешкоді стає низка життєвих проблем, які не дають змоги реалізувати особистий вибір. Вони полягають у пізнішому працевлаштуванні, нестабільності робочих місць, дорожнечі життя, житловій проблемі, непорядкованості відсутності на роботі у зв'язку з доглядом за дитиною, недостатній допомозі сім'ям з дітьми. Показники

¹¹ Восени 2006 р. у Брюсселі зібрався перший європейський демографічний форум, на якому були присутні представники урядових кіл, експерти. Вирішено, що такі зібрання проводяться регулярно, раз на два роки.

останнього часу вказують на постійне зростання віку матерів, тобто на те, що подружні пари відкладають народження дітей. В результаті з'являється менше дітей, ніж планувалося, або ж сім'ї зовсім відмовляються від них. Це означає, що для збільшення народжуваності вкрай важливо на якісно новий рівень підняти підтримку материнства та дитинства, в цілому покращити життєві умови молодих людей. Значення підтримки сім'ї зростає ще й тому, що саме вона відіграє провідну роль у догляді за особами старшого віку, що вкрай важливо в контексті старіння населення.

Всю різноманітність заходів, спрямованих на **підтримку сім'ї**, можна об'єднати у кілька груп: 1) ліквідація різниці у життєвих можливостях, які мають люди з дітьми і без дітей; 2) забезпечення широкого доступу до послуг із догляду за дітьми, особливо малими дітьми; 3) встановлення такого порядку робочого часу, який би забезпечував як жінкам, так і чоловікам, ширші можливості для раціонального поєднання свого приватного та виробничого життя.

Велике значення має гарантування рівності можливостей трудової кар'єри для чоловіків і для жінок, забезпечення гендерної рівності загалом. Тому складовою політики підтримки сім'ї є пропаганда партнерських відносин між батьками, справедливого розподілу сімейних обов'язків. На цьому напрямку існують значні резерви. За даними Євробарометру, серед жінок 20-49 років, які мають дітей у віці до 12 років, працюють 61,1%, тоді як серед жінок цього ж віку, які не мають дітей, – 75,4%. Що ж до чоловіків, ці відсотки виявилися 91,2% і 85,6% відповідно. Хоча 75% чоловіків, які мають дітей, знали про можливість отримати відпустку з догляду за дитиною, 84% з них або не могли її взяти або й зовсім не зверталися по неї.

Заходи з підтримки сім'ї, як доводить досвід низки країн, можуть сприяти як підвищенню народжуваності, так і збільшенню рівня зайнятості жінок. Зокрема, Єврокомісія пропагує досвід підтримки сім'ї у Франції та Швеції, де народжуваність становить 1,89 та 1,75 відповідно. Хоча ці показники нижчі межі простого відтворення, проте дають змогу разом з невеликою імміграцією зберігати кількість населення.

Наступне завдання – **підвищення продуктивності праці**. Відповідна політика передбачає нарощування внесків до людського капіталу через розвиток науки та інновацій, а також забезпечення доступу до навчання і перенавчання впродовж усього життя.

У середньому на науково-дослідну сферу в ЄС витрачається 1,86% ВВП. Найкращі показники в Німеччині – 2,58%, Данії – 2,49%, Фінляндії – 3,5% та Швеції – 3,7%. Новітні технології мають посилити здатність протидіяти демографічним викликам у низці аспектів. Зрозуміло, що вони забезпечують зменшення потреби у працівниках. Проте це не єдиний

результат, на який розраховують в Європі. Передове виробництво зможе створити велику кількість робочих місць із гнучким графіком роботи, навіть можливістю виконувати її вдома, не відходячи від комп'ютера. Це розширить можливості використання праці осіб із особливими потребами (інвалідів), працівників старшого віку, а також молодих батьків, які більше часу зможуть присвячувати вихованню дітей.

Запровадження нових технологій з метою забезпечення потреб людей похилого віку, незважаючи на старіння населення, може навіть сприяти підвищенню конкурентноздатності європейської економіки. На першому етапі передбачається заохотити виробників враховувати феномен старіння в своїй інноваційній політиці. Передовсім це стосується таких сфер як інформаційні та комунікаційні технології, фінансові послуги, транспорт, енергетика, туристичні послуги, а також послуги із догляду за старими і немічними, все те, що вже назвали „срібною (сивою) економікою”.

Особливе значення набувають малі та середні підприємства, які здебільшого виробляють товари та послуги повсякденного вжитку, і, крім цього, розташовані переважно там, де живуть люди. Їхня модернізація і технічне переоснащення не лише забезпечить задоволення потреб людей похилого віку, але й розширить можливості ефективної зайнятості та трудової продуктивності людям будь-якого віку та сімейного стану. Тому в рамках структурних реформ, напрямки яких визначені в Лісабонській стратегії, в контексті соціальної та демографічної політики мікроекономічний рівень розглядається як найбільш перспективний.

Одним із шляхів підвищення продуктивності має стати **підвищення економічної активності населення**, передовсім за рахунок тих груп, які меншою мірою зайняті суспільно корисною працею, зокрема, жінок, молоді, осіб старшого віку. Враховуючи, що демографічне навантаження зросте з 49 непрацевдатних на 100 працюючих у 2005 р. до 66 у 2030 р., поставлена Лісабонською стратегією мета досягти 70% зайнятості до 2010 р. має бути перевищена, що могло б забезпечити компенсацію скорочення кількості працевдатного населення (нинішній рівень зайнятості становить 63,8% населення у віці 15-64 років). Важливо створювати нові робочі місця, запобігати сегментації ринку праці, удосконалювати систему освіти, яка має покращувати стартові можливості для тих, хто виходить на ринок праці, заохочувати працювати старших людей, створюючи для цього стимули та можливості, зробити зайнятість максимально доступною для будь-яких категорій населення шляхом запровадження гнучкого режиму праці, а також розширення можливостей для зміни місць прикладання праці.

Понад третину зростання зайнятості має забезпечити збільшення включення у виробничий процес **жінок**. Такий розрахунок цілком

реальний, оскільки молодші жінки, краще освічені та орієнтовані на працевлаштування, поступово заміщуватимуть працюючих жінок старшого віку.

Нині в ЄС-27 жіноча зайнятість становить 57,1%, проти 71,5% чоловіків. Тоді як, наприклад у США 2/3 жінок працездатного віку перебувають на ринку праці. Планується до 2010 р. забезпечити зайнятість жінок на рівні 60%. На цьому шляху уже досягнуто певних успіхів: жіноча зайнятість, що 2000 р. становила 53,6%, зросла впродовж шести років на 3,5 процентних пункти (57,1% у 2007 р.). Її підвищенню має сприяти передовсім впровадження більш гнучких форм організації праці. Вже сьогодні третина жінок в країнах ЄС працюють неповний робочий день. Проте, якщо у Нідерландах такий режим роботи мають 74,7% зайнятих жінок, то в Болгарії – лише 2,7%. У 2000 р. рівень зайнятості жінок становив 53,6%, проте до 2005 р. зріс до 56,3%.

Актуальною проблемою залишається повноцінне включення **молоді** в економічне життя. Її потенціал значний. Так, в ЄС-15 28% громадян у віці 25-34 мають повну вищу освіту (науковий ступінь), тоді як у віковій категорії 55-64 років – лише 16%. Проте рівень зайнятості молоді становить тільки 36%. Найвищим він є в Нідерландах – 66,2%, Данії – 63,7% та Австрії – 52,3%. А найнижчим в Угорщині – 21,2%, Болгарії та Польщі – по 23%.

Крім об'єктивно більш пізнього початку трудової діяльності, обумовленого подовженням строків освіти, низький рівень зайнятості молодих людей пов'язаний із проблемами, які ускладнюють їхню інтеграцію в економічне життя. Так, безробіття серед осіб 15-24 років в Європі-27 становить 16,8%. Його вдалося дещо зменшити: у 2004 р. безробітними були 19,2% осіб цієї вікової категорії. Проте воно все ще вдвоє перевищує рівень безробіття для всього працездатного населення (7,5% в 2007 р.). Найвищим безробіття молоді є в Румунії – 23,4%, або втричі більше, ніж населення в цілому (7,5%) та Італії – 20,1% при загальному рівні безробіття 6,7%.

Все ще зустрічаються випадки дискримінації за віком, молодим важче знайти роботу, тим більше перспективну і добре оплачувану. Якщо ж додається дискримінація за статтю, соціальним походженням або расою, їхні шанси ще менші. З цим прямо пов'язаний високий рівень бідності молоді: 19% осіб у віці до 25 років мали дохід, що не перевищує 60% середнього рівня. У віковій групі 25-65-річних бідних набагато менше – 12%. Меншою є питома вага бідних навіть серед старших 65 років (17%).

Ще тривожніше, що бідними є 19% дітей до 15 років, здебільшого із неповних і багатодітних сімей. Бідність сімей з дітьми одна з причин спаду народжуваності. З другого боку, в бідних сім'ях діти змушені

раніше припиняти навчання (2002 р. 16,5% 16-24-річних припинили шкільне навчання не завершивши його), відповідно вони є менш конкурентоздатними на ринку праці, що, у свою чергу, обумовлює репродукцію бідності уже в їхніх власних сім'ях.

Хоча за нинішнього демографічного розвитку відбувається як абсолютне, так і відносне зменшення чисельності молодих людей (наприклад, когорта молодих дорослих у віці 25-39 скорочується вже з 2005 р. і до 2030 р. зменшиться на 16%), це не може забезпечити автоматичне врегулювання проблем молоді. Допомога для інтеграції в економічне життя має надаватися передовсім шляхом удосконалення **системи освіти**. По-перше, шкільна підготовка повинна більше відповідати реальним потребам. По-друге, надаючи якісну освіту, школа має стати гнучкішою, щоб дозволити сполучати навчання і працевлаштування, різні виробничі та навчальні курси. Зокрема, більшого розвитку повинні набути дистанційні форми навчання. Загалом, молодь важливо заохочувати до так званої нелінійної кар'єри, в якій би могли чергуватися періоди навчання, працевлаштування, безробіття, змін кваліфікації.

Навчання, спрямоване на здобуття та підвищення кваліфікації, а також зміну професії, має бути доступним людині не лише в молодості, але й впродовж усього життя. Передовсім це необхідно особам з нижчим освітнім рівнем і можливостями знайти роботу. На сьогодні, за даними Євростату, різними видами навчання охоплено 42% населення країн ЄС 25-64-річного віку. Серед них 4% є учнями та студентами учбових закладів. 17% навчаються на різних курсах, тренінгах, беруть уроки тощо. Інші займаються самоосвітою. Охоплення навчанням найвищим є в Австрії – 89% осіб 25-64 років, а також Люксембурзі та Данії (82 і 80% відповідно). Найменше працюють над підвищенням свого освітнього рівня громадяни Угорщини (12%), Греції (17%), Іспанії (25%).

Таким чином, навчання, як важлива умова працевлаштування і повернення безробітних до продуктивної зайнятості, ще не набуло бажаного поширення серед європейців. Так, різного виду курсами охоплено 21% зайнятих і лише 14% безробітних. Ще меншою є участь у навчанні економічно неактивного населення – тільки 6%. Якщо у Данії, Великобританії, Австрії, де навчанням охоплено відповідно 41%, 26% та 25% безробітних, ситуація краща, то в Італії, де навчаються лише 2% безробітних, Литві і Польщі – по 4%, в Угорщині – 5%, вона є абсолютно незадовільною.

Після 2010 р. в ЄС зменшуватиметься питома вага не лише молоді, але й вікової категорії 40-54-річних. Натомість, кількість людей старше 55 зросте до 2010 р. майже на 10%, а в період між 2010 та 2030 р. на 15,5%.

Найшвидше у найближчому майбутньому в країнах ЄС зростатиме населення у віці 65-79 років: до 2030 р. на 37,4%.

У зв'язку з цим важливою метою є **підвищення рівня зайнятості працівників старшого віку**. Щодо осіб так званого старшого працездатного віку, тобто 55-64 років, планується збільшити їхню зайнятість з нинішніх 40,2% до 50%. Цю відмітку уже сьогодні перебільшено у Швеції (69,4% осіб цієї вікової категорії працюють), Данії (59,5%), Великобританії (56,9%). Йдеться також про продовження трудового життя і підвищення зайнятості „молодих пенсіонерів”, тобто осіб у віці 65-74 років. Передбачається, що у найближчому майбутньому ця вікова категорія буде більш здоровою і активною, а також більш заможною, ніж попередні покоління, оскільки матиме непогані пенсії та заощадження. Завдяки цьому її представники частіше будуть зацікавлені в громадському житті, волонтерській роботі у третьому секторі, або й у продовженні в певних формах трудового життя, суміщенні роботи та пенсії. Така тенденція вже спостерігається в США, де зайнятість 65-74-річних становить 18,5%, тоді як в ЄС вона лише 5,6% (2003). Проте досвід Швеції, Ірландії, Великобританії свідчить про можливість повнішого залучення пенсіонерів до трудової діяльності.

Демографічні проблеми на фоні значного збільшення тривалості життя, покращання показників здоров'я населення, завдяки яким, за оцінками спеціалістів, можна розраховувати принаймні на 10 років продуктивного життя без хвороб після досягнення 65-річного віку, обумовлюють висновок про доцільність і можливість підвищення пенсійного віку (уже сьогодні в Німеччині, Великобританії, Данії поступово вік виходу на пенсію відсувається до 67 років). Проте цього, очевидно, недостатньо. Більш довге активне життя вимагає комплексних заходів, які є багато ширшими, ніж лише пенсійна реформа. Для того, щоб старші люди працювали довше, вони повинні мати умови для застосування набутого впродовж життя виробничого досвіду і бути в хорошій фізичній та моральній формі тривалий час. Тому потрібне підвищення якості робочих місць, унеможливлення травм та професійних хвороб. Окреме завдання полягає у зміні ставлення до працівників старшого віку, запобіганні дискримінації. Зокрема, це стосується навчання і перекваліфікації старших людей, які нині, як правило, виключаються з цього процесу. Необхідно заохочувати працевлаштування осіб пенсійного віку заходами податкової політики, політики соціального забезпечення, гнучкими формами нарахування та виплати пенсії.

Більша участь старшого покоління у суспільно-корисній праці не лише посилить задоволення потреб економіки у працівниках, але й дасть змогу зменшити кількість робочих годин на тиждень, а це, у свою чергу,

вивільнить час для сім'ї та дітей у молодшого покоління, тобто сприятиме зростанню народжуваності. Крім цього, якщо привілей працювати у віці за 60 не буде більше належати лише висококваліфікованим та високооплачуваним особам, це сприятиме зменшенню нерівності життєвих очікувань, яка є однією з найбільш замовчуваних нині форм соціальної нерівності, що залежить від доходів та освіти. Важливо, однак, щоб ширша участь осіб старшого віку у виробництві трактувалася як можливість, а не як вимога.

Якщо навіть занятість старших вікових категорій населення буде істотно збільшена, старіння населення все одно призведе до збільшення витрат суспільства на пенсії, медичну та соціальну допомогу. Передбачається, що витрати на потреби людей старшого віку зростуть в ЄС-25 до 3-4% ВВП, що забезпечить збільшення соціальних видатків на 10%. Воно почнеться після 2010 р. і особливо прискориться між 2020-2040 рр.

Це може призвести до дефіциту бюджету і розкручування спіралі заборгованості в багатьох країнах. У свою чергу, інфляційні процеси гальмуватимуть економічне зростання, поставлять під питання виплати пенсій та допомоги, отже, позначатимуться на рівні життя як пенсіонерів, так і інших членів суспільства. Тому вже сьогодні, не очікуючи наочних наслідків старіння, **пенсійна система потребує реформування**. Суть змін полягає у перенесенні основної відповідальності з урядів та компаній на громадян, які набагато більшою мірою, ніж тепер, повинні будуть самі вирішувати, скільки заощаджувати на пенсії і коли виходити на пенсію.

Зростання кількості населення у віці, коли без сторонньої допомоги обходитися уже неможливо, вимагатиме збільшення видатків на медичне обслуговування та догляд. Тому удосконалення системи охорони здоров'я є одним із актуальних завдань. Особливого значення набувають заходи запобігання хронічним хворобам, які загострюються в старості. Підраховано, що якщо заходи із забезпечення належного стану здоров'я людей похилого віку без хвороб та інвалідності матимуть успіх, збільшення суспільних видатків, пов'язаних із старінням населення, можна буде зменшити вдвічі.

Удосконалення системи охорони здоров'я може сприяти підвищенню економічної активності не лише старших вікових категорій, але й населення в цілому. Важливе завдання – боротьба з курінням, алкоголізмом, наркоманією, іншими шкідливими звичками та соціальними хворобами, що матиме економічний ефект і сприятиме зменшенню витрат на медичну допомогу в майбутньому. Віталізація стилю життя, як основи міцного і тривалого здоров'я, покращання умов життя та праці має бути спільним завданням працедавців, органів охорони здоров'я, освіти та

засобів масової інформації. Це особливо важливо внаслідок того, що між країнами-членами у цьому питанні існують серйозні відмінності.

У медичній сфері доцільно ширше використовувати потенціал європейської інтеграції. Одна з останніх ініціатив Єврокомісії – створення системи мобільних медичних послуг та підвищення мобільності пацієнтів, що дозволить найбільш ефективно використовувати спільний медичний потенціал і зменшувати загальні витрати на лікування. Новітні технології, такі як телемедицина та персоніфіковані системи медичних послуг, доступні для старших людей, їхніх сімей та медичного персоналу, дадуть змогу здешевіти медичну допомогу.

Якщо навіть зайнятість населення країн ЄС досягне 70%, як це накреслено у Лісабонській стратегії, кількість працюючих зменшиться до 2050 р. на 30 млн. Надолужити ці втрати лише модернізацією виробництва та підвищенням продуктивності праці проблематично. Серед іншого й тому, що старіння населення призведе до збільшення потреби у працівниках саме у тих секторах, які найменше піддаються автоматизації, зокрема, сервісі, медицині. Тому як одна з можливих відповідей на виклики демографічної кризи розглядається **міграція**.

Уже сьогодні міграційний приріст забезпечує $\frac{3}{4}$ загального приросту населення ЄС. В таких країнах як Італія, Греція, Австрія, Німеччина, де спостерігаються від'ємні показники природного відтворення населення, імміграція є єдиним джерелом його зростання.

Для того, щоб чисельність населення Європи-27 зберігалася на сучасному рівні, необхідно, щоб впродовж 50 років в'їхали 58,5 млн. **іммігрантів** (1,2 млн. на рік). Якщо ж цього припливу не буде, кількість населення зменшиться на 16%. Зменшення населення відбуватиметься також у разі збереження імміграції в Європу-27 на нинішньому рівні (близько мільйона). За таких обставин чисельність робочої сили скоротиться впродовж 50-ти років на 10%.

Якщо ж політика замісної імміграції здійснюватиметься успішно, у 2050-х рр. новоприбулі іммігранти та їхні нащадки становитимуть 16% населення Європи. Водночас, внаслідок більш молодого структури вони формуватимуть 20% робочої сили.

Першочерговим завданням у сфері міграційної політики Євросоюзу є створення ефективного дійсно загальноєвропейського ринку праці, збільшення як територіальної, так і загальної мобільності робочої сили в рамках ЄС. Уже найближчим часом, найпізніше до 2014 р., буде завершено процес забезпечення повної свободи пересування робочої сили між країнами ЄС-27.

Його результати враховуватимуться при виробленні імміграційної політики із третіх країн. Проте уже зрозуміло, що у наступні 15-20 років її

обсяги будуть значними. Відповідно до заяви Єврокомісії, повністю компенсувати дефіцит та старіння населення за рахунок іноземців нереально, проте збільшення імміграційних потоків не лише бажане, але й необхідне. Воно здатне значно послабити проблему, хоча й не може розв'язати її цілком. Водночас імміграція, обумовлена високою потребою ЄС у працівниках з-за кордону, буде інтенсифікуватися завдяки високій міграційній активності населення інших регіонів світу, привабливості умов життя в Європі, бажанню іммігрантів об'єднатися із своїми сім'ями, високих темпів зростання кількості населення у бідних країнах тощо.

Важливо не лише залучити іммігрантів, але й забезпечити інтеграцію прибулих у суспільство країн прийому, що є основною умовою максимального використання їхнього трудового потенціалу. Інтеграція має включати вивчення мови країни перебування, доступ до освіти, а також всіх інших інституцій та суспільних послуг, ліквідацію всіх форм обмежень і дискримінації на ринку праці. Значні резерви робочої сили лежать у зменшенні безробіття серед іммігрантів, рівень якого вищий, ніж у місцевих жителів, ширшому залученні жінок-іммігранток до суспільної праці. Додаткові можливості може надати відкриття ринку праці для членів сімей працівників-мігрантів та біженців, які не завжди мають право на працевлаштування в країнах перебування.

На загальноєвропейському рівні значні зусилля нині приділяються розробці спільних підходів до легального допуску працівників-мігрантів, увага приділяється розробці спільних принципів, обміну досвідом у сфері інтеграції іммігрантів. Обов'язковим при цьому вважається врахування і повага до інтересів країн походження. Європейські структури відіграють також помітну роль в інформуванні населення про переваги багатокультурності та різноманітності, а також проблеми, пов'язані з імміграцією, вони активно займаються запобіганням дискримінації та забезпеченням толерантності.

Таким чином, з метою запобігання наслідкам несприятливого демографічного розвитку в країнах ЄС розробляється та впроваджується комбінація соціально-економічних та міграційних заходів, спрямованих на послаблення дефіциту робочої сили, забезпечення функціонування пенсійної системи та системи охорони здоров'я в умовах невідворотного зменшення працездатного населення та значного збільшення частки осіб старшого віку.

Основна риса пошуків відповідей на демографічні виклики полягає у комплексності та гнучкості. Соціальна політика та політика зайнятості, враховуючи потреби різних категорій населення, тим не менш адресована всім, має діяти впродовж усього життєвого циклу людини. Її основна мета – створити такі умови, які б дозволяли оптимально суміщати трудову

діяльність, навчання та сімейне життя, виховання дітей. Шляхом запровадження передового менеджменту на ринку праці передбачається забезпечити гнучкі форми працевлаштування. Реформуванню підлягатиме пенсійна система, яка більшою мірою залежатиме від самих людей. Система освіти повинна не лише задовольняти потреби економіки, заснованій на знаннях, але й забезпечувати навчання впродовж усього життя, можливість зберігати і накопичувати індивідуальний людський капітал, сприяти тим самим підвищенню рівня зайнятості та продуктивності праці. Реалізація висунутих завдань можлива лише за умови соціального діалогу, спільної відповідальності працюючих та працедавців.

Формування ЄС сучасної демографічної та соціальної політики має для України важливе значення передовсім тому, що перед нашою державою стоять аналогічні проблеми депопуляції та старіння населення. При розробці заходів, спрямованих на пом'якшення демографічної кризи, запобігання загрозам національній безпеці у соціально-економічній сфері, вартий використання передовий зарубіжний досвід.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистика. Статистическое бюро Евросоюза / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>.
2. Державний комітет статистики України. Статистична інформація / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (розділ “Експрес-випуски”).
3. The demographic future of Europe – from challenge to opportunity / [Електронний ресурс] / Commission of the European Communities. Commission Communication. – Brussels, 12.10.2006 COM(2006). – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0571>.
4. Childbearing preferences and family issues in Europe / [Електронний ресурс]. – October, 2006. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_253_en.pdf.
5. Europe's demographic future: Facts and Figures / [Електронний ресурс] / Commission of the European Communities. Commission Staff Working document. – Brussels, 11.05.2007 SEC(2007). – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=502&newsId=420&furth>.
6. Document Demography Report 2008: Meeting Social Needs in an Ageing Society Full Report plus Annexes / [Електронний ресурс] / Commission of the European Communities. Commission Staff Working. – Brussels, SEC(2008). – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=502&newsId=419&furtherNews=yes>.